

NACIONALIZMUS ÉS TERÁPIA

(Elhangzott Budapesten, az 1991. február 9–11. között tartott Nacionalizmus – nemzetállam – demokrácia című konferencián.)

Kétségtelen, hogy a magyar és román nacionalizmus összehasonlító vizsgálata elméleti szempontból vonzó tárgy lehet mindazok számára, akik e jelenség lélektana, társadalmi háttere, politikai motívumai és hasonlók iránt érdeklődnek. A magyar és román társadalom ugyanis annyira eltérő hagyományokban gyökerezik, hogy e két népnek még a nacionalizmusa sem egyforma. Bármennyire érdekes lenne is azonban egy ilyen összehasonlító vizsgálat, engem jelenleg ennél sokkal jobban foglalkoztat, hogy konkrétan mit lehetne tenni azért, hogy a magyar–román viszonyban a nacionalizmus ártatlan hatását ártalmatlanná tegyük. A következőkben tehát ehhez szeretnék néhány észrevételt fűzni.

Előrebocsátom, hogy tisztában vagyok vele: aki ezen a téren a társadalomterápia munkájára vállalkozik, annak számolnia kell vele, hogy rövid távon nem sok sikerélményben lesz része. Fel kell hogy legyen készülve arra is, hogy nézetei nem fognak általános rokonszenvnek örvendeni sem saját nemzete, sem a másik nemzet körében. A nacionalizmus ugyanis egyfajta konformizmus is, és az emberek nem veszik szívesen, ha valaki ki akarja őket mozdítani előítéleteik jól bejáratott rendszeréből.

Mielőtt bármit is elkezdenénk, először is azt kell eldöntenünk, hogy egyáltalán van-e esélye annak, hogy e két nép valaha is normálisan viszonyulhasson egymáshoz. Ezt a kérdést csak azért kell feltenni, mert a sajtóban – elsősorban a román sajtóban – jó szándékú szerzők gyakran sajnálkozva emlegetik e két nép úgymond „évezredes ellenségeskedését”, azt a benyomást keltve, hogy amióta ezeket egymás mellé rendelte a sors, folyton csak bajt okoztak egymásnak, tehát várhatóan a jövőben sem lesz ez másképpen; amit tehetünk, csupán annyi, hogy megtanulunk együtt élni az elkerülhetetlen rosszal. A dolgok ilyen beállítása természetesen demoralizáló hatású a konstruktív kezdeményezések számára. Már csak ezért is el kell mondanunk, hogy valójában nem így áll a dolog: a magyarok és románok közötti nemzeti ellenségeskedés nem évezredes, hanem mindössze kétszáz éves múltra tekint vissza. Kezdeteit a mócok 1784-beli felkelésében, a Horea, Cloșca és Crișan vezette lázadásban jelölhetjük meg, akkor történt ugyanis az a szomorú dolog, hogy ez a lázadás az események során nemzeti jellegű konfliktussá változott: mivel a nemesek, akik ellen a román jobbágyok fellázadtak, magyarok voltak, ez a kettő – hogy tudniillik „nemes” és „magyar” – a lázadók szemében egy idő után egybemosódott, és ettől kezdve válogatás nélkül felprédálták a magyarok házait, és sok magyart meg is öltek, akár nemes volt az illető, akár nem. Kétszáz év távolából visszatekintve ez a konfúzió sajnálatos ugyan, de érthető: hiszen ha 1990 januárjában-februárjában a minden politikai kultúrát nélkülöző bukaresti tömeg felvonulásain – a manipulációnak is köszönhetően – olyan konfúziók kaphattak lábra,

amelyeknek sokatmondó kifejezője a „Halál az értelmiségiekre!” jelszó, akkor ki is kérhetné számon 1784 lázadóitól, hogy nekik miért nem volt fejlettebb politikai kultúrájuk, mint az imént említetteknek? Végére is ahhoz, hogy valaki ugyanazon személyben meg tudta légyen különböztetni a nemest a magyartól, bizonyos fokú politikai kultúrára lett volna szükség.

De még az 1784-beli lázadás sem vezetett tartós nemzeti ellenségeskedéshez: az események elmúltával az emberközi kapcsolatok elindultak a normalizálódás útján. Fennmaradt azonban a sérelmek emléke mindkét oldalon, valamint a kölcsönös gyanakvás, amely (bécsi közreműködéssel is) nagymértékben elősegítette annak a helyzetnek a kialakulását, hogy 1848–49-ben a magyarok és a románok két szembenálló táborba kerüljenek. Tulajdonképpen ettől kezdve tart az, amit a magyarok és románok közötti megromlott viszonyt nevezünk, s amely hol alig észrevehetően lappangott, hol meg heves konfliktusokban tört felszínre. Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy a történelemben sokkal hosszabb ideig jellemezte a magyar–román viszonyt a békés egymás mellett élés, mint az ellenségeskedés, ez pedig, ha nem jelent is okvetlenül garanciát arra, hogy a közeljövőben rendezni tudjuk dolgainkat, a történelemre felületesen hivatkozó pesszimizmusát alaptalannak mutatja.

Én úgy gondolom, hogy a magyar–román viszony rendezésének nincs elvi akadály, érdemes tehát a társadalomterápia lehetőségein gondolkodni. Nagy baj azonban, hogy jelenleg ez a terápia meglehetősen kezdetleges eszközökhöz tud folyamodni csupán, és az is, hogy nincsenek olyan szakembereink, akik ilyen kérdésekre volnának szakosodva. S még ennél is nagyobb gond, hogy a fő bajkeverők, az ellenségeskedés szítói viszont professzionisták, és céljaik eléréséhez minden eszköz rendelkezésükre áll, a hatalomtól kezdve a tömegkommunikációs eszközökig. Mit lehet ilyen helyzetben tenni?

A jelenlegi állapotokat tekintve két külön stratégia kidolgozása és alkalmazása látszik szükségesnek: az egyik rövid távú, ennek célja a válságkezelés, a másik hosszabb távú, ez magára a problémamegoldásra irányul. A következőkben inkább csak az elsőhöz, a rövid távú stratégiához szeretnék hozzászólni.

Ennek kidolgozásához először is azonosítani kell a probléma fő elemeit, azokat, amelyek magát a problémát jelenleg éltetik és folyamatosan fenntartják. Van ugyan olyan vélemény, hogy a helyzetet nem lehet addig rendezni, amíg a múltját fel nem tárjuk, meg nem értjük a történetét, és őszintén meg nem beszélünk minden régi sérelmünket, ezért itt kell mindent elkezdeni. Ezzel nem értek egyet: a probléma történetének ismerete egymagában még nem szünteti meg a problémát, a múlt firtatása viszont könnyen oda vezethet, hogy újabb veszekedés lesz a dologból, tehát a helyzet a rossz megoldási kísérlet folytán nemhogy javulna, hanem tovább romlik. A történelem higgadt közös végiggondolására természetesen szükség lesz, de majd csak akkor, ha előzetesen sikerül a helyzetet legalább annyira normalizálni, hogy alkalmas legyen az őszinte számvetésre. De ezzel nem lehet kezdeni: ez a hosszabb távú stratégiába illeszthető csupán.

Aligha mondok nagy dolgot, ha a problémát fenntartó tényezők között első helyen a politikai érdeket említem. Ezzel kapcsolatosan két dologra szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy Romániában a jelenlegi felszított nacionalizmus mesterséges produktum, nem az egyszerű emberek tömegeinek spontán megnyilvánulása. Ezt a terápia perspektíváinak szempontjából nagyon fontosnak tartom. Voltak olyan nézetek, hogy az 1990. márciusi marosvásárhelyi utcai konfliktusok évtizedekre lehetetlenné tették a megbékélést. Ezzel sem értek egyet. Erdélyben az etnikai konfliktusok ilyen formájának nincs hagyománya; 1990 márciusáig senki sem hallott olyasmiről, hogy magyar és román tömegek az utcán egymásnak estek volna. Most sem magától alakult így a dolog, hanem aljas manipuláció provokálta ki. Elég volna ennyit megértetni az emberekkel – magyarokkal és románokkal –, s a feszültség már ettől is csökkenne valamelyest.

A másik dolog a politikai érdekekkel kapcsolatban az, hogy nem tartom egészen helytállónak azt a véleményt, miszerint 1989 decembere után a magyarellenes propaganda tekintetében semmi sem változott. Mert igaz ugyan, hogy tartalma lényegében ugyanaz maradt, de céljait és indítékait tekintve módosult, illetve új elemekkel gazdagodott. Ceaușescu nacionalista propagandájának fő célja a rendszer stabilitásának fenntartása volt: elhíttetni a román néppel, hogy minden nyilvánvaló hiányosság ellenére a több évezredes múltra visszatekintő román nemzet a legkiválóbb a világon, de sajnos ellenségek veszik körül mindenfelől, s ha helytelenkedni merne, akkor rögtön jönnek a magyarok, és elcsatolják Erdélyt. A kisebbségekkel szembeni politikában ehhez társult az egységes, homogén szocialista román nemzet türelmetlen utópiája. 1989 decemberében azonban egyéb félelmek jelentek meg a politikában. A hatalom új birtokosait, miközben a régi struktúrák és a régi emberek átmentésén munkálkodtak, igencsak nyugtalanította az Erdélyből várható reakció. Attól nem tartottak, hogy a moldvaiak vagy az olténiaiak tiltakozni fognak, hiszen ott voltaképpen nem is voltak igazi tömegmegmozdulások: ha térképre vetítjük, hol történt valami érdemleges 1989 decemberében, azt látjuk, hogy Bukaresten kívül csak Erdélyben. Ez egyébként érthető is, tekintve, hogy Erdélynek meglehetősen mások a hagyományai, a nyugati kultúrához és szellemiséghez fűződő kapcsolatai, mint az ország többi részének. Hamar lépni kellett tehát, az erdélyiek figyelmét valami másra kellett terelni, nehogy azonnal észrevegyék, hogy itt éppen lopják a forradalmat. Mi sem volt erre alkalmasabb, mint a nemzeti diverzió. 1989 decemberének végén már be is indult a rémhírek áradata, hála a professzionális szintű szervezésnek. Fontos megjegyezni, hogy ezek még nem Erdély elcsatolásával voltak kapcsolatban, hanem arról szóltak, hogy a Székelyföldön a magyarok halomra öldösi a románokat. A diverziót a románok körében még sikeresebbé tette, hogy közben a magyarok is követelni kezdték jogukat, amelyektől a Ceaușescu-korszakban és azt megelőzően megfosztották őket, e jogköveteléseket pedig a diverzió rendre beépítette eszmerendszerébe, oly módon értelmezve át őket, hogy ezek igazolásai legyenek annak, hogy a magyarok csakugyan ki akarják semmizni a románokat tulajdon országukban. Ennek

meglett az az eredménye, hogy sok helyt sikerült nagy feszültséget teremteni a románok és magyarok között (ami addig nem volt), azt viszont még így sem tudta elérni a hatalom, hogy Erdély ne gondolkozzék másképp, mint az ország többi része: az 1990. május 20-i választásokon a Nemzeti Megmentési Front Erdélyben nem érte el az 50%-ot (míg Moldvában a 90%-ot is meghaladta!).

A hatalom félelmének másik megnyilvánulása volt az a düh, amellyel minden lehetséges módon diszkreditálni akarta az ellenzéki pártokat. A legjelentősebb román ellenzéki pártok ellen a leghatásosabb érve az volt, hogy azok csak a hatalmat – vagy a propaganda szóhasználatával élve: a koncot – akarják megkaparintani, hogy aztán a külföldiek kezére juttassák az országot. Ez a politikai kultúrának teljesen híján levő tömeg számára igen meggyőző volt, de meglehetősen használhatatlan az RMDSZ-re vonatkoztatva: Romániában épeszű ember nem gondolhatta volna komolyan, hogy az RMDSZ hatalomra tör, hogy többséget akar elérni a parlamentben, vagy hogy Domokos Géza államelnökségre, Szócs Géza pedig miniszterelnökségre áhítozik. Az RMDSZ-t tehát másképpen kellett diszkreditálni – így jelent meg 1990 februárjában a nemzeti diverzió másik eleme, az a híresztelés, hogy Magyarország Erdély elcsatolására készül, s az ő megbízásából létrehozott RMDSZ éppen ezen ügyködik.

A magyarelles propaganda indítékai között tehát új elem 1989 decembere után, hogy ez most közvetlen és lényeges eleme a demokratizálódási folyamat kibontakozását gátló mechanizmusoknak, vagyis a hatalmi harcban van beépítve, nem egy mozdulatlan társadalom ingatag egyensúlyát őrzi, mint azelőtt. Éppen ezért vezet olyan feszültségekhez és konfliktusokhoz, amilyenek a Ceaușescu-korszakban nem léteztek.

A terápia szempontjából nézve sajnos ezzel tudunk a legkevesebbet kezdeni, mivel hatalmas és jól felszerelt ellenféllel állunk szemben. Szomorú dolog azonban, hogy még a csekély lehetőségek sincsenek kihasználva. Azzal minden román ellenzéki egyetért, hogy a kisebbségi kérdés megoldását csak egy demokratikus társadalomtól várhatjuk, a román ellenzék számára az is világos, hogy az RMDSZ-nek eggyel több oka van arra, hogy következetesen képviselje a demokratizálódás érdekeit, sőt általában még azzal is tisztában van, hogy a kisebbségi kérdés megoldása nemcsak terméke, hanem feltétele is a demokráciának, ám úgy tűnik, hogy a nacionalista propaganda mélyebb implikációit a román ellenzék nem látja át teljes terjedelmében. Mintha nem érzékelné eléggé, hogy ez a propaganda nemcsak tünete annak, hogy nálunk egyelőre bajok vannak a demokrácia körül, hanem szerves része és igen hatékony eszköze a demokratizálódási folyamat akadályozásának. Nem azt akarom mondani, hogy a román ellenzék egyetértene ezzel a propagandával. Nem ért egyet vele, szégyenletes dolognak tartja, de valahogy külön kérdésként kezeli. Olyanformán van vele, hogy mi most egyelőre harcoljunk a demokráciáért, mert ez a legfontosabb, s utána majd foglalkozunk a nacionalista propagandával is. Holott a demokráciáért folyó harc egyik fontos eleme éppen e propaganda

leleplezése volna. Jellemzőnek tartom, hogy a parlamentben mindeddig úgyszólván kizárólag csak az RMDSZ képviselői szólaltak fel e propaganda ellen – a többi ellenzéki párt úgy veszi formán, hogy ez órá kevésbé tartozik.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a nacionalista propagandát román részről nem érné sajtóbírálat. Vannak bírálatok, ezek ellenzéki újságíróktól származnak. De inkább egy-egy nagyszájú demagóg személyt pellengéreznek ki, nem annyira a jelenséget magát. Jóval kevesebb az olyan írás, amely ezt a propagandát megpróbálja elhelyezni a társadalmi bajok szövevényében.

Úgy hiszem, a terápiának nagy nyereségére válna, ha a román ellenzék felismerné, hogy ha valóban demokráciát óhajt, ha be akar kapcsolódni Európa szellemiségébe, akkor elsőrendű érdeke, hogy a mostaninál sokkal erélyesebben lépjen fel e demagóg propaganda ellen. Ez egymagában nyilván nem oldaná meg a problémát, hiszen a hatást bizonyos fokig semlegesítené az, hogy e fellépéseket a nacionalista propaganda igyekezne beépíteni a maga rendszerébe, annak a most is fennforgó vádnak az igazolására használva fel, hogy a román ellenzékiek voltaképpen az ősellenség, a magyarok ügynökei (és forintban fizetik őket). Valószínűleg az ilyen diszkreditálástól való félelem is szerepet játszik abban, hogy a legkülönbözőbb vádakkal és rágalomokkal illetett ellenzék nem szívesen foglal nyíltan állást a nacionalista demagógiával szemben, hogy újabb támadási felülettel ne gyengítse tovább amúgy is ingatag erejét. Nehezen látja be, hogy éppen tartózkodásával biztosít újabb győzelmeket az ellenfélnek, hiszen annak célja – az elrettentés – éppen ezáltal valósul meg. Mondom, a román ellenzék határozottabb állásfoglalása önmagában nem szüntetné meg a problémát, de ha csak egy kicsit is javítana a helyzeten, a válságkezelésben már az is eredmény lenne.

(Itt jegyzem meg, hogy a terápia, különösen pedig a rövid távú stratégia nem tűzhet maga elé utópikus célokat. A „mindent vagy semmit” elve itt egyet jelent a kudarccal. Sohasem a távoli eszmény elérését kell közvetlen célul kitűzni, hanem azokat az apró lépéseket kell megtenni, amelyek éppen lehetségesek. Ha ezeket megtettük, s a helyzet egy kicsit is javul, azt már eredményként lehet elkönyvelni.)

A magyar–román viszonyban azonban nemcsak az említett politikai érdek az, ami a problémát melegen tartja. Bármilyen különösen hangzik is, azt kell mondanom, hogy jelenleg a rossz helyzet fennmaradását az is segíti, hogy mindenáron meg akarjuk szüntetni, de ehhez nem a megfelelő módszereket alkalmazzuk, s ezzel ahelyett, hogy csökkentenénk, magunk is növeljük a bajt. (A hibás problémakezelés következményeivel kapcsolatosan igen tanulságos olvasmány Paul Watzlawick, John S. Weakland és Richard Fisch *Változás* c. könyve, melynek alcíme: *A problémák keletkezésének és megoldásának elvei.*)

Miről is van szó? Senki előtt sem titok, hogy jelenleg Romániában a magyarság körében meglehetősen rossz a hangulat. Az emberek el vannak keseredve, kilátástalannak látják a jövőt, állandóan a fenyegetettség légkörében élnek. Erre azt mondhatná valaki, hogy

a románság körében sincs ez másképpen, különösen a fiatalság van nagyon kiábrándulva, mert a későbbi fejlemények nem váltották be 1989 decemberének reményeit. A magyar kisebbség esetében azonban mindezekhez a nemzeti megaláztatás érzése is társul, az a tudat, hogy semmit sem tehetünk az ellenünk mint magyarok ellen irányuló rágalomhadjárattal szemben, tétlenül kell néznünk, hogyan fertőzi meg ez a propaganda román szomszédainkat, ismerőseinket, akikkel korábban soha ilyen problémánk nem volt. Miután a dialógusra irányuló kísérleteink sorra meghiúsultak, hiszen a román sajtó egy része, no meg a televízió buzgón közölte a rágalmakat meg a rémhíreket, de a magyar részről érkező cáfolatokat már nem, a magyar újságírók kínjukban a magyar lapokban kezdték sorozatosan visszaverni ezeket a vádakat. Így alakult ki a ma is dívó gyakorlat, mely éppoly hatékony, mint a süketek párbeszéde. Tudniillik most mindkét fél mondja a magáét, egyes magyar újságírók időközben nem kis rutinra tettek szert abban, hogy alaposan elverjék a port egy-egy román nacionalista sajtócikken és szerzőjén, ha nem is olyan ordenaré stílusban, ahogyan ennek megfelelőjét a másik oldalon Corneliu Vadim Tudor vagy Eugen Barbu teszi a România Mare hasábjain.

Meg kell mondanom, hogy e harcos cikkek szerzőinek jó részét személyesen ismerem, és jótállok értük, hogy a román nacionalista tollforgatók és politikusok elleni kirohanásaik nem románellenességből származnak. Őszintén keresik a románokkal való jó együttműködés lehetőségeit, cikkeikben sincs soha semmi románellenesség. (Ez különben általánosan érvényes a romániai magyar sajtóra.) Ügybuzgalmuk kétségtelenül jó szándékú. A következmények azonban erősen vitathatóak.

E cikkdömping ugyanis a román nacionalista propaganda hatását semmivel sem csökkenti, hiszen nem a román olvasóhoz jut el, hanem a magyarhoz, akit e propaganda hazug voltáról nem kell meggyőzni. Tehát a problémát nem oldja meg. Fennáll viszont annak a veszélye, hogy a meglevők mellé egy újabb problémát teremt. Hiszen az kétségtelen, és erről majdnem minden cikk alapján meg is lehet győződni, hogy a szerző világosan különbséget tud tenni teszem azt Corneliu Vadim Tudor vagy Radu Ceantea és a román nép között. De vajon az olvasók is disztingválni tudnak-e minden esetben? S mivel a dolgok természeténél fogva az ilyen cikkekben kizárólag román személyeket bírálják, nem fog-e ez végül oda vezetni, hogy az olvasóban egy ilyen kép alakul ki: itt vagyunk egyfelől mi, magyarok, akik mindig mindent jól csinálunk, jók vagyunk, jót akarunk, de ott vannak másfelől a románok, akik nem hagynak minket élni? Nem fontos, hogy mindez így meg is fogalmazódjék, elég, ha csak egy nagy általános gyanakvás lesz belőle mindennel és mindenkivel szemben, ami/aki román, s a probléma máris sokkal bonyolultabb, mint azelőtt volt, mert immár nem egyetlen nacionalizmussal állunk szemben, hanem kettővel, s a kettő között csupán annyi a különbség, hogy az egyik primitíven gyalázkodó, a másik meg kulturáltan siránkozó.

Ennek egyelőre még nem látom nyilvánvaló jeleit, de merem állítani, hogy a magyar sajtónak jelentős szerepe van abban, hogy ma a romániai magyarság hangulata ilyen rossz.

Időnként egy-egy erdélyi városban valóságos Vatra-szindróma alakul ki a magyarok körében, és ez nem a Vatra Românească Szövetség hatékony működésének köszönhető, hanem annak, hogy mi magunk ijesztgetjük egymást a Vatrával. Ezek a cikkek tehát, ahelyett hogy ellensúlyoznák a nacionalista propaganda hatását, nagymértékben felfokozzák azzal, hogy átviszik a magyarok körébe is, ha pedig ennek folytán a mindennapi életben a magyarok gyanakvóbban, netán ellenségesen kezdenek viselkedni a románokkal szemben, az az illető románokat csak fogékonyabbá teszi a nacionalista propagandára. Így zárul be az ördögi kör, s a terápia nézőpontjából itt egyebet nem tudok javasolni, mint azt, hogy ezt a cikkáradatot sürgősen abba kellene hagyni a magyar sajtóban. Ehelyett inkább azt kellene tudatosítani a magyar olvasókban, hogy eddigi probléma-megoldási kísérleteink során gyakran mi magunk is tévedtünk, s ez a saját hibáink elemzéséből leszűrhető tanulságokon kívül azzal a haszonnal is járna, hogy jobb kedvre hangolhatná ezt az elszomorodott népet, oldhatná a görcsöket, s ezáltal további próbálkozásainkat is hatékonyabbá tehetné. Hiszen ha a bajok egy részének a mi térfelünkön van a forrása, akkor nem teljesen reménytelen a cselekvés: ha ugyanis legalább a magunk hibáit kiküszöböljük, mindjárt kevesebb lesz a baj, még ha a másik oldal hibáival szemben tehetetlenek volnánk is.

Itt abba is hagynám, anélkül hogy akár csak a problémát fenntartó elemek mindegyikét felsorolhattam volna, pedig a terápia kérdésének még ezeken kívül is rengeteg ága-boga van. Konklúzióként csak annyit mondhatnék: a magyar–román viszony rendezését, a nacionalizmus terápiáját közvetlen érdekének kellene hogy tekintse mindenki, aki Európának ebben a régiójában igazi demokráciát szeretne meghonosítani, érdemes volna tehát elgondolkozni annak lehetőségén, hogy az érintett felek együttműködésével megfelelő szakembergárdát képezzünk ki a terápia számára (ne felejtsük el, hogy az ellenségeskedést szító manipulációnak nagyon jó szakértői vannak!), készítsünk el egy alapos helyzetelemzést, leltározzuk fel a terápia közvetlenül kínálkozó lehetőségeit, és ami a legfontosabb volna: kezdjünk neki a takarításnak, lehetőleg úgy, hogy ki-ki a maga háza táján sepregeessen, de azért időnként kérdezze meg a szomszédot is, hogy onnan milyennek látszik! És ne úgy próbáljunk rendet teremteni a saját portánkon, hogy a döglött macskát átdobjuk a kerítésen!

A Hét 1991. március 21.

(Ahogy ma látom)

Ez az írás arról a időről szól, amikor megszületett. Ez ugyan akkor is nyilvánvaló, ha nem mondom, azért kezdtem mégis így, hogy aki akkor még túl kicsi volt ahhoz, hogy emlékezhetne rá, nehogy a mai állapotokhoz próbálja viszonyítani, hanem egy olyanhoz, amit ő már el sem tud képzelni. Ma is úgy látom, hogy arra az időre ezek a megállapítások helytállóak voltak, mára csak az elvi része, a többit ugyanis jórészt túlhaladta az idő. Az azóta eltelt időszak ugyanis nemhogy cáfolta volna, hanem várakozásomon felül igazolta az

én akkor meglehetősen délibábkergetőnek tűnő optimizmusomat, amelynek köszönhetően abban az általános elkeseredésben engem többen is egy kicsit amolyan csodabogárnak tekintettek, mint aki nem tudja, melyik világon él. Én ugyanis nagyon hittem benne, hogy azt az ádáz és minden reménykedést lefegyverző egymásnak feszülést, amely 1991 elejére jellemző volt, és amelynek összetevőire és hangulatára ebből az írásból is következtetni tudhat az is, aki már nem emlékezhet rá, szakszerű konfliktuskezeléssel és erre jól felkészült emberekkel viszonylag hamar meg lehet szüntetni, ezért is szorgalmaztam annyira azt, hogy tanuljunk is már valamit, ne csak harcoljunk folyton (harcon akkor leginkább olyasmit értettek, mint amiről fentebb szó van: hogy minél hangosabban kiabáljunk – mi magyarok, egymásnak).

A tanulásból nemigen lett semmi, azonban ahogy teltek az évek, ez a nagy vihar nagyjából elült, mégpedig úgyszólván magától. (Nem mintha nem lenne még tennivaló, de ez már messze nem az, ami volt.) Ez tehát nem a mi szakszerű munkánk eredménye, hanem annak köszönhető, hogy bármit higgyenek is róluk a politikusok, azért az emberek legnagyobb része normális. Ebből azonban nehogy azt a tanulságot vonja le valaki, hogy ha így lett, akkor meg minek is tanultunk volna! Mert én ezt inkább úgy mondanám, hogy íme, el tudtunk jutni eddig, de hol tarthatnánk most, ha mi szakszerűen és rendszeresen foglalkoztunk volna is ezzel a konfliktussal, és ha még tanultunk volna is hozzá valamit! (Vagy legalább belőle.) Erre gondoltam az imént, mikor azt mondtam, hogy az optimizmusom várakozásomon felül igazolódott.

Mert őszintén szólva azt én magam sem nagyon hittem akkor, hogy ez a folyamat akkor is ilyen hamar elérhet mai állapotába, ha mi, magyarok szinte semmit nem csinálunk is vele, hanem inkább ellene dolgozunk, olyanformán, mint ahogy azt éppen a konferencia idején volt alkalmam megtapasztalni, ahol ezt az előadást tartottam. Nem a konferencián, ott nem olyan emberek voltak, hanem szállodai szobámban. Bekapcsolom a tévét, hát a Panorámában éppen akkor kezdődik egy tudósítás a Vatra nem sokkal azelőtti bukaresti tüntetéséről, amelyet a magyar iskolák és a Bolyai Egyetem visszaállítása ellen szerveztek. Éppen talál a konferencia témájával. Alacsony kamerával filmezve óriásinak, többeszresnek látszik a tüntetés. A kísérszöveg elszabadult indulatokról, felbőszült tömegről, vad magyarellenességről meg ilyesmikről szól, a közelképek ezt igazolják is, nem is, mert az emberek viszonylag nyugodtan, inkább tanácstalanul, mint nekibőszülve álldogálnak ott. A riporter odamegy az egyikhez, és megkérdi magyarul, miért jöttek ide. Az felvonja a vállát, és azt mondja románul, hogy nem tud magyarul. A riporter ebből levonja a konklúziót: nem hajlandók velünk szóba állni. És ez így ment vagy négy percig, én meg ott ültem tehetetlenül szemben a képernyővel, és olyasmiket mondtam magamban, amiket talán nem kellett volna. Mert egyszerűen képtelen voltam felfogni, hogy lehet az, hogy ebből éppen az maradt ki, ami pedig az igazi nagy hír lehetett volna.

Én ugyanis már tudtam, hogy ez úgy történt, hogy a Vatra csakugyan hatalmas méretű,

sokezres tüntetést akart szervezni Bukarestben. Erdély több városában a különvonatokat is megrendelték hozzá, s a végén alig tudtak összeszedni vagy négyszáz embert. Kínos leégés volt. Ráadásul, mikor a bukarestiek meghallották, hogy jönnek „ezek az örültek”, hamar ellentüntetést szerveztek (ez akkor Bukarestben könnyen ment, a tüntetések virágkora volt ez, s az emberek mentek is oda szívesen, egyesek csakugyan tiltakozni, mások inkább csodát látni vagy szórakozni, ahogy ez lenni szokott, egyik-másik tüntetés olyan volt akkor, mint valami népünnepély). Össze is gyűltek körülbelül kétannyian, mint a Vatra tüntetői, hiszen volt, honnan. Már az állomáson várták őket, és végig az úton velük mentek, „nehogy ezek itt valami hülyeséget csináljanak”, de hogy a bukaresti kimeríthetetlen humor se maradjon el, közben froclizták is őket, olyasmivel, mint: „Itt mindjárt a sarkon banánt osztanak, de siessetek ám, ha kapni akartok, mert jönnek a magyarok, és mind megveszik előletek!” A helyszíni riportban azonban ez a két társaság teljesen egybemosódott (ettől aztán mindjárt sokkal többen is lettek), akiket közelképen láttunk, azok talán nem is a tüntetőkhöz, hanem az ellentüntetőkhez tartoztak, ami, ha így lett volna csakugyan, emberileg még érthető is: ezen az oldalon kevesebb „halálmegvető bátorság” kellett hozzá, hogy a stáb közel merjen menni az emberekhez.

Arra gondoltam, ezt a filmet kellene bemutatnom másnap az előadásom illusztrációjaként, rögtön könnyebben megértené mindenki, miért mondom, hogy a magyar média sokszor nagyon hathatósan besegít abba, hogy Vatra elérje a célját. Ugyanis a Vatrának ott semmi sem sikerült abból, ami végett az egészet szervezte – mármint hogy bemutassa, főleg a magyaroknak, hogy ők nagyon sokan vannak, és hogy mindenki, aki román, velük van –, sőt inkább a visszájára fordult, tehát kárba ment fáradság és kidobott pénz is lett volna az egész, ha áldott szerencsájükre ott nincsenek a magyar tévések, akik végül is megoldották, hogy a magyar néző mégis azt lássa, amit ők szerettek volna, hogy lásson.

Az előadásomban már február elején elszomorodott népről beszéltem, pedig ez, mint később bebizonyosodott, de már akkor sejteni lehetett, még nem a mélypont volt. Közeledett ugyanis az 1990. március 19–20-i marosvásárhelyi események egyéves évfordulója. Március elejétől elkezdődött a történetek felelevenítése, a magyar média ezzel volt tele, de a román sem különben. Ami még alig kezdett leülepedni az emberekben, megint felkavarodott. Ott volt megint minden, életnagyságban, de most már egyéves elnyúló árnyékával: a félelmek, az indulatok, az egész keserűség. Kialakult egy ördögi kör: miután a magyar sajtó meg a rádió napi magyar adása igazodott az egyre rosszabb hangulathoz, ennek az lett a következménye, hogy másnap már egy még rosszabbhoz kellett igazodnia, a végén már ott tartottunk, hogy a sajtó meg némelyik politikus szónoklatai alapján azt hihette az ember, hogy ennél szörnyűbb helyzet sehol nincs a világon. Március vége felé már olyan volt a hangulat, hogy az ember legszívesebben elfutott volna belőle, bárhová, lehetőleg olyan helyre, ahol ne halljon többet

se magyarokról, se románokról. Azt a tehetetlen elkeseredést, reménytelenséget, kiábrándulást nem lehet leírni.

Úgy gondoltam, ezzel most már muszáj lesz valamit csinálni, az embereket nem szabad magukra hagyni, nem lehet tovább eltűrni, hogy teljesen ki legyenek szolgáltatva a kíméletlen médiának. Kell nekik mondani valamit, amiből egy kis erőt, egy kis reményt meríthessenek. A Román Televízió magyar adására gondoltam, mert onnan már volt egy korábbi jó tapasztalatom. (Akkoriban még nem volt Duna tévé, és a magyarok közül sokan nézték rendszeresen. Hetente egyszer volt akkor magyar adás.) De az is világos volt, hogy most egyetlen alkalom nem elég. Az viszont nagyon furcsa lett volna, hogy három-négy egymást követő héten üljek oda, és valami műfajilag teljesen besorolhatatlan formában „szóljak a néphez”. Megbeszéltem tehát Bányai Péterrel, akinek a románokkal való kapcsolatépítés mindig is szívügye volt, és nagyon is sikeres volt ebben, hogy csináljuk ezt meg egy négyrészes interjú formájában. Úgy is lett.

Nekiültem tehát megtervezni. Nagyon kellett rá vigyáznom, nehogy többet mondjak az embereknek, mint amit ők akkori állapotukban el is hihettek. De arra is számítottam, hogy miután az elsőt megnézik, az egy hét alatt még érlelődik. Megbeszélük közben egymás közt, szomszédaikkal, barátaikkal, munkatársaikkal, ahogy az akkor lenni szokott, tehát a másodikban már többet is mondhatok, és így tovább, a negyedikig. Beosztottam hát a mondanivalómat, gondosan mérlegelve, mikor mit lehet, és milyen sorrendben. De közben még azt is szem előtt kellett tartanom, hogy ezt románok is nézni fogják (abban a hangulatban nem is kevesen), hiszen román nyelvű feliratozás is volt, és nagyon ügyelnem kellett rá, milyen formában mondom, amit mondok, nehogy amivel az egyik oldalon használok, a másikon ártsak. Ugyanakkor teljesen nyilvánvaló kellett hogy legyen, mind a magyarok, mind a románok számára, hogy ez most elsősorban a magyaroknak szól. Emiatt minél több benne kellett legyen abból, amit a románoknak szerettem volna elmondani, hiszen ez egy ritka alkalom volt arra, hogy – mivel közvetlenül nem nekik szólt – könnyebben elhiessék, amit egy magyartól hallanak. Egyszóval nem volt könnyű dolog, mert nagyon sok mindenre kellett egyszerre tekintettel lenni.

Az egészet a magyarok és románok jó együttélésének esélyei és a megbékélés gondolata köré építettük Péterrel. Azzal kezdtem, hogy elmondtam: nagyon értem, hogy most ennyire el vagyunk mindnyájan keseredve. Mert ha ezt a sok rosszat nézzük, ami körülvesz bennünket, úgy látszik, nincs is már miben reménykednünk. Pedig 89 decemberében hogy bíztunk benne, hogy most már ezentúl normálisan fognak együtt élni magyarok és románok! Nagyon kiábrándultunk, mikor tehetetlenül néztük, hogy a legsötétebb manipuláció hogy tette tönkre ezt a történelmi esélyt. Még mindig bennünk van a döbbenete annak a tragédiának, ami egy éve Marosvásárhelyen történt. De én azt mégsem tudom elhinni, amit sokszor hallani lehet, hogy az a szomorú esemény száz évre ellehetetlenített volna mindent a magyarok és románok között, mert ez biztosan nem lehet igaz. Ilyet az ember rendesen nem

is mondana, de nagy bánatában könnyen úgy látja. Én viszont azt hiszem, hogy sokkal hamarabb, mint most hinnénk, eljutunk majd oda, hogy tudjuk a helyzetünket tárgyilagosabban nézni, és akkor a jót is könnyebben észrevesszük majd. De hát ott hat ember meghalt! Tudom. Ha csak egy hal meg ilyen körülmények között, az is felháborító. De Vásárhely mégis egy egyszeri esemény volt, amilyenre nem is tudunk más példát Erdélyben. Ne féljünk arra is gondolni, mit hallunk a tévében a világ más részeiről! Hogy interetnikus konfliktusokban negyven embert öltek meg, majd hogy ötven embert öltek meg. És ez így megy heteken, hónapokon keresztül. Gondoljunk csak bele, hogyan élhetnek ott azok az emberek mihozzánk képest! És azoknak is vannak gyerekeik, és valamilyen jövőt kell hogy tervezzenek nekik. Még ők is kell hogy bízzanak benne, hogy egyszer helyre tudják állítani a békességet, hiszen nem élhetnek örökké ebben az állapotban. Azt is értem, ha nekünk a vásárhelyi hat halott jobban fáj, mint az ottani ötven vagy száz, mert ezek közel vannak hozzánk, azok meg távol. De a mi életünkben nemcsak Vásárhely van, az csak egy szomorú epizód benne, ami ráadásul nem is magától lett, hanem valakiknek – tudjuk, kiknek – rengeteg energiájukba került, míg nagy nehezen összehozták, mert az emberek maguktól sohasem csináltak volna ilyet, sem a magyarok, sem a románok. És ezt nekünk nagyon meg kell jegyeznünk, mert erre sokat lehet építeni.

Aztán szóba került ott sok minden, nem sorolom el, ebben a könyvben azok egy része valahol úgyis benne van valamilyen formában. Valamire azonban ki kell még térnem, mert különben nem lehet megérteni rendesen, miről szól az alább következő vitacikkem. Tudtam, hogy akik ezt nézik, hallgatják, akár magyarok, akár románok, legnagyobbbrészt hívő keresztény emberek. Ez egy olyan közös értéke volt a két hallgatóságnak, hogy mikor úgy látszott, hogy itt már semmi sem közös, és nem is lehet, és kétségbeesve kerestük, hogy hátha mégis van valami, akkor ezt szinte bűn lett volna nem nyilvánvalóvá tenni, hiszen erre nagyon is lehetett építeni. Elmondtam hát, hogy azért arra is lehet reménységet alapozni, hogy ebben a nagy bolondulásban mégis itt van velünk egy kétezer éves könyv, amely megkérdőjelezhetetlen érték mind a magyarok, mind a románok számára, és amely biztosan nem mond mást az egyiknek, mint a másiknak. És akkor elő is vettem. Mutatom Péternek a fedőlapját, hogy olvassa csak el, mi van odaírva. Nem beszélünk meg előre, el is olvasta hát nagy gyanútlanul magyarul, hogy „Biblia”. Na, mondom, erről van szó! Hogy te ezt magyarul olvastad, pedig – és mutattam a címlapját – ez románul van. Ez egy olyan könyv, amelynek még a címe is pontosan ugyanaz, mindegy, hogy magyarul van, vagy románul.

Itt aztán rögtön szóba is került (ez már a vége felé volt), hogy mit tehetnének ebben a helyzetben az egyházak. Azt feleltem, hogy ezt már szerencsére nem nekem kell megmondanom, mert az ott van az Újszövetségben, a Hegyi beszédben teljesen egyértelműen: „Szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok azokért, akik üldöznek titeket!” Rögtön hozzátettem: félre ne értse valaki, ez nem az én román szomszédomról szól, hiszen az nem üldöz engem, hanem mondjuk Radu Ceonteáról. (Radu Ceotea marosvásárhelyi festő a

Vatra Românească Szövetség megalapítója volt, majd a Román Nemzeti Egység Pártjának elnöke, ebben a minőségében és parlamenti képviselőként szinte verhetetlen volt abban, hogy elképesztően gyalázatos dolgokat mondott folyton a magyarokról meg az RMDSZ-ről, ráadásul vörös hajú és szakállú is volt, így aztán abban az időben a magyarok számára Radu Ceontea neve valahol az ördögével vetekedett: ha az abszolút rosszra kellett gondolni, Radu Ceontea volt az első, Belzebub csak a második helyen következett utána.) Azt mondtam: most szinte látom magam előtt azt a sok embert, aki ezt nézi, és azt gondolja: De hát ez képtelenség lenne! Még csak az kellene! Hogy mi Ceonteaért imádkozunk!?! Nagyon is megértem, ha úgy érezzük: egyszerűen nem tudhatunk. De gondoljunk csak bele, hogy ez a boldogtalan miért is csinálja azt, amit csinál! Egyszer maga mondta el egy interjúban, hogy ő jól tudja, hogy egyetlen magyarban sem bízhat meg, mert neki még gyerekkorában megmondta az apja, hogy minden magyar egy kötelet hord a zsebében, amivel a románokat akarja felakasztani! Borzasztó! Pedig itt senki sem akart rosszat. Az az ember szerette a fiát, és azért mondott neki ilyeneket, mert nagyon félt a magyaroktól, és féltette a gyermekét is. Ez a gyerek meg szerette az apját, és elhitte, hogy amit az mond, az igaz kell legyen. Így lett belőle ez a szerencsétlen ember, aki most állandó rettegésben él, mert még mindig nem tudja elhinni, hogy felőlünk pedig nyugodtan alhatna. Képzeljük csak el, ne féljünk tőle, hogy vajon mibőlünk is miféle ember vált volna, ha nekünk is ilyeneket mondott volna az apánk! És akkor, ha mindezeket végiggondoltuk, talán már nem is fogjuk olyan képtelenségnek érezni, hogy mi imádkozunk ezért az emberért, mert már értjük, hogy van kiért és miért.

Valami olyasmivel fejeztem aztán be, hogy az nem igaz, hogy az emberek nem változnak idővel, mert igenis változnak. De azt ki kell várni. Meg kell értenünk, hogy nem tudhatnak olyan gyorsan változni, ahogy mi szeretnénk. Hiszen nemcsak a románok nem tudnak, hanem mi magunk sem. De ha van bátorságunk mindig észrevenni a jót, ami ebből a változásból az adott pillanatban már látszik, akármilyen kicsi is legyen, azzal nagyon sokat segíthetünk nekik abban, hogy egy kicsit gyorsabban változzanak. Ezért is vagyok én benne annyira biztos, hogy mi még megérjük azt, talán még hamarabb is, mint most hinni mernénk, mikor erre a mostani időszakra megkönnyebbülve fogunk visszagondolni azzal, hogy de jó is, hogy elmúlt!

Egyszerre vettük fel az egészet, a következő héten adásba ment az első rész, majd a második, a harmadik. És ekkor történt az az elkésérítő dolog, amitől hirtelen úgy éreztem, hogy most akkor én is feladom. Újságokból, rádióból, tévéből arról értesülhettek az én jámbor magyarjaim, hogy egy mindenki által ismert személyiség, akinek óriási tekintélye és hitele volt, olyan nagy, hogy az enyémet nemhogy mellé sem lehetett állítani, de még egy napon sem lehetett vele emlegetni, akire mindnyájan tisztelettel és csodálattal néztünk, magamat is beleértve, Egerben egy találkozáson kijelentette, hogy az, ami ma az erdélyi magyarsággal történik, felér egy második mohácsi vésszel. (Hiába is próbálnám elhallgatni, hogy Tökés Lászlóról beszélek, pedig nagyon szerettem volna: nem lenne semmi értelme,

hiszen erre még ma is nagyon sokan emlékeznek, annyira megdöbbenett mindenkit.) Minden újságban ott volt, bőséges (jórészt egyetértő) kommentárokkal. Nem mindenki tudta azt részleteiben, mi is volt az a mohácsi vész, meg hogy mikor volt, de azt igen, hogy ha valamire azt mondjuk, hogy „mohácsi vész”, az azt jelenti, hogy annál nagyobb tragédia már nem lehet. Éreztem szinte a hatását, ahogy – mint egy nagy fekete hullám – végigsöpör, és mint egy kártyavárat, úgy dönt romba mindent abból, amit én három hete olyan gondosan és – miért ne mondanám ki? – annyi féltő szeretettel építgetek, és nem marad utána semmi, csak a reménytelenség sivár látványa. (Akkor az egyszer kicsin múlt, hogy sírva nem fakadtam.)

Szerencsére hamarosan kiderült, hogy nem jól éreztem. Adásba ment a negyedik rész is, és akkor egyszer csak azt vettem észre, hogy ismeretlen emberek – nők is, férfiak is, de nő több volt, mint férfi – kezdenek engem megállítani az utcán, vagy más módon jelzik vissza, mennyire jó volt nekik azt hallani, hogy az nekik milyen jólesett, hogy ők attól hogy megnyugodtak, meg hogy végre mást is mondott már valaki, nemcsak azt, amit már mindenki az unalomig tudott. Mondjak még ilyeneket máskor is! Kiderült, hogy én csak azért keseredhettem el annyira, mert az egri kijelentés várható hatásának mérlegelésében nem számoltam azzal (úgy látszik, magam sem bíztam benne annyira, amennyire kellett volna), hogy itt három hét alatt azért már történt valami, s az emberek azt most nem egészen úgy hallgatták, mintha ez nem történt volna. Volt ugyan valami hatása annak is, persze hogy volt, de már nem olyan, mint amilyen amúgy lehetett volna, mert az emberek inkább azt hitték el, és azzal értettek egyet, ami megfelelt az ő normális emberi beállítódásuknak, és amiről úgy gondolták, hogy nagyon is helyénvaló és szükséges olyasmit mondani. (Vagy az akkori RMDSZ kedvenc kifejezésével élve: „ami megfelelt a tagság elvárásának”.)

Sosem felejttem el azt az asszonyt, aki azzal állított meg: „Ne tessék megharagudni, hogy csak így megszólítom az utcán, de el kell mondjak magának valamit ... Tudja, én tényleg imádkoztam Ceonteáért ...” „Igen? És milyen volt?” „Hát éppen ezért állítottam meg. Mert az olyan szép volt, hogy ha már itt láttam menni, gondoltam, el kell mondjam. Olyan szép volt, hogy még a könnyem is kijött tőle. Utána meg is köszöntem a jó Istennek, hogy én tudtam ezért az emberért imádkozni.” „Mindent nagyon jól tetszett tenni – mondtam. – Tessék erre a szépségre vigyázni, szükség lehet még rá valamikor.”

Nagyon örültem neki. Mert ez az asszony teljesen értette, miről is szólt ez, és azt is, miért nem idejétmúlt, ósdi vagy „széplelkeknek való” abszurdum az, hogy „imádkozzatok azokért, akik üldöznek titeket”. Ebben a régi parancsolatban tudniillik implicit módon a konfliktusmegoldás legkorszerűbb alapelve van benne, amelynél jobbat a konfliktustudomány legfrissebb szakirodalma sem tud: az tudniillik, hogy meg kell értenünk a másik fél helyzetét, azt, hogy miért csinálja azt a rosszat, amit csinál. Ez nem azt jelenti, hogy akkor rögtön egyet is értünk vele, de ha értjük, miért történik az, ami történik, akkor már sokkal könnyebben tudunk vele bánni. A bibliai parancsolat ezt persze nem így mondja, de teljesíteni enélkül biztosan nem lehet: üldözőiért imádkozni csakis az tudhat, aki előbb

meg tudta érteni a helyzetüket. (Ezt azonban teljesen hiába mondtam volna így, hiszen az embereknek már csak éppen egy újabb teória hiányzott volna akkor. Úgy viszont, ahogy hallották, ezt nagyon könnyen és azonnal megértették.)

Persze állítottak engem meg akkor mások is Kolozsváron, rosszálló fejcsóválások közepette, hogy szép, szép, de azért túlzásokba sem kellene esni, meg hogy olyan nagy optimizmusra azért nincs okunk, mert a történelem jól mutatja, hogy mi mindig is ..., és hogy ők (vagy ezek) mindig is vagy sohasem is ..., meg ilyenekkel. Egyikük sem ismeretlen ember volt, sok gyűlést, tanácskozást ültünk már addig végig együtt. Értettem őket is, hiszen nem is várhattam volna, hogy most egyik napról a másikra valami mást kezdjenek mondani, mint addig. Tudomásul vettem, hogy nem mindenben értünk egyet, és a többit rábízta az időre, nemigen vitatkoztam. (A nyilvános bíráló más volt, arra itt alább következik a válaszom.) Elszomorodni is csak egyszer szomorodtam el: mikor egy ismert és minden tisztelet megérdemlő egyházi személy állított meg azzal, kicsit mosolyogva, de azért elég szigorúan kérdezve, hogy hát valami ennél jobbat nem tudok-e. Azt feleltem: „Tisztelendő úr! Amit ott mondtam, azt nem úgy mondtam, hogy kizárólag csak azt kellene csinálni, és semmi egyebet. De ami az egyházat illeti, az ő számára sajnos tényleg nem tudok jobbat annál, mint ami a Szentírásban van.”

Aztán telt az idő, és egyszer csak azt vettük észre, hogy Radu Ceanteát egyre kevesebbszer halljuk a magyarokról beszélni, egy idő után már nem is mondott rólunk semmit. Később arról értesültünk, hogy pártjában egyre nagyobb vele szemben az elégedetlenség, majd 1992. október 3-án le is váltották, helyébe Gh. Funar került. Ceantea aztán még a pártjából is kilépett, amelynek pedig alapító elnöke volt. Azóta úgymint nem is hallottunk róla semmit, hogy a fiatalabbak kedvéért fentebb már el is kellett mondanom röviden, ki is volt ez az ember. Pedig ma is megvan, és el sem ment az országból.

Ezt a dolgot én nem akarom kommentálni sehogy, mert nem ismerem a részleteit. Értelmezze ki-ki úgy, ahogy neki jobb. Az egyik változat az lehet, hogy Ceantea, mikor látta, hogy azokat a nagy, szent eszméket, amelyeket pedig ő olyan meggyőződéssel hirdetett, a pártjabeliek milyen kicsinyes, egyéni karriercélokra akarják felhasználni, meg úgy általában is, hogy a politika micsoda mocsok dolog, kiábrándult az egészből, és visszavonult az ecsetjeihez. Aki úgy gondolja, hogy ezért történt, az gondolja úgy ezután is. Lehetséges. De ez egyedül aligha magyaráz meg mindent. A pártjával való szakítást igen, de van valami egyéb, amit nem. Mert ettől „civilként” még számos alkalma adódott volna rá, hogy a magyarokat továbbra is csepülje, hiszen ezt ő korábban nem (párt)érdekből tette, hanem meggyőződésből. Aki tehát úgy hiszi, hogy ebben a változásban esetleg annak a tévéinterjújának is lehetett valami szerepe, az sem biztos, hogy téved. Ha Ceantea maga esetleg nem is, de sok román ember nézte azt az adást, és szinte lehetetlen, hogy valaki el ne mesélte volna neki, mit látott-hallott, már csak a szokatlansága okán is. Az ilyesmin pedig az ember el szokott gondolkodni. Meg azon is, hogy hogyan is tudhasson ő valakit szenvedélyesen

szidni-szapulni, mikor nem lehet benne biztos, hogy az vajon most nem őerte imádkozik-e éppen. De ha valakinek még ennél is egyszerűbb magyarázata van, és úgy gondolja, hogy lám, akik akkor Ceonteáért imádkoztak, nem imádkoztak hiába, vele sincs miért vitatkoznom. Miért ne lehetne az ő hite szerint?

Én azóta is úgy gondolom, hogy Radu Ceontea valójában sohasem volt annyira gonosz ember, mint amilyennek látszott pedig. Inkább arról lehetett szó, hogy meglehetősen egzaltált művésztermészeténél és a magyaroktól való beteges félelménél fogva nagyon könnyű prédája volt a manipulációnak. Azt, hogy neki is megvolt a személyes felelőssége abban, amit művelt, egy percig sem vonom kétségbe, hiszen felnőtt ember volt. Én azonban, bár magam sem vettem észre, hogyan történt és mikor, mert szinte magától alakult úgy, a magam részéről tulajdonképpen már rég megbocsátottam neki.